
Recuperări

CZU : 811.135.1`367.625

Iarion Matcovschi
 (17.11.1935, Glinjeni, Rezina –
 15.02.2000, Bălți)

Studii: Institutul Pedagogic de Stat din Bălți, Facultatea de Filologie, specialitatea *Limba și literatura română* (1959). Doctor în științe filologice (1990). Lector superior universitar, conferențiar universitar la Catedra de limba și literatura română (1960-2000), profesor universitar (1995). Șef la Catedra de limba și literatura română (1966-1968; 1984-2000). Distincții: insigna „Eminent al Învățământului Public al RSS Moldovenești”.

***Morfemizarea pronumelor reflexive
 în cadrul unor verbe pronominale¹***

În procesul dezvoltării istorice a limbii, fenomenele lingvistice, aflându-se într-o ambianță indisolubilă, evoluează cantitativ și calitativ. Astfel, construcțiile sintactice, relativ libere la origine, se sudează, cu timpul, în îmbinări stabile de cuvinte și exprimă o singură noțiune, se transformă în unități și forme gramaticale analitice. Unitățile lexicale autonome, la rîndul lor, treptat, își schimbă înțelesul semantic sau îl pierd completamente și devin indici pur formali (instrumente gramaticale), alimentînd, în acest mod, arsenalul limbii cu mijloace gramaticale noi. Unele unități lexicale însă, pierzîndu-și totalmente autonomia semantică, trec prin faza gramaticalizării și, atașate la corpul unităților lexicale independente, devin părți componente ale cuvintelor, adică joacă rol de morfeme.

Din acest unghi de vedere, în prezentul articol, venim să punem în discuție fenomenul morfemizării pronumelor reflexive neaccentuate la acuzativ (*mă, te, se, ne, vă, se*) în componența unor verbe pronominale românești, fenomen rămas aproape neatacat în lingvistica noastră până acum².

În limbile romanice însă, aceste pronume contactează tot mai intens cu verbele tranzitive și, prin urmare, rolul lor evoluează începînd să comunice verbelor nuanțe și funcții lexico-gramaticale diverse. Astfel, în limba română (atît în cea veche, cît și în cea contemporană), pronumele reflexive, vorbind în mod imperial, exprimă relațiile dintre subiect, acțiunea verbală și eventualul ei obiect, adică demonstrează că rezultatul acțiunii nu se extinde, ca de obicei, asupra unui obiect din exterior, ci se concentrează. Aproape fără rezerve, în sfera subiectului însuși: *Atunci, bucuria albinelor! se lasă jos cu toatele și se adună în pălăria lui Arap-Alb.* (I. Creangă)

¹Text reprodus după: *Материалы итоговой научной конференции преподавательского состава института за 1967 г.*, Кишинев, 1968, стр. 135-139.

²O încercare de debut în această problemă o facem noi. Vezi (Maticovschi 1967: 79). Vezi, de asemenea, pentru alte limbi (Реферовская 1961: 45-60; Янко-Триницкая 1956: 6-11).

.....
 Pronumele reflexive, în ansamblu cu verbele polisemantice, de la un context la altul, realizează valori diferite: obiectivă, eventivă, dinamică, pasivă, reciprocă, impersonală³. În același timp, ele servesc ca marcă morfologică a intransitivității verbelor, creînd opoziția tranzitiv/intranzitiv pentru același verb⁴: *Da feciorii tăi, codrule, se trezesc și se ridică la luptă ...* (I. C. Ciobanu)

Așa, verbul *a se face*, însoțit de un nume cu funcție predicativă, pe lângă un subiect animat, are valoare reflexivă propriu-zisă sau obiectivă. În așa cazuri, pronumele reflexiv, din punct de vedere sintactic, e relativ liber și are funcție de complement direct, indicînd obiectul asupra căruia se reflectă acțiunea verbului tranzitiv *a face*. Înțelesul semantic al verbului *a face* e cel propriu: *Nică, fratele, c-un picior în brîu și cu mâna în ghips, se făcea acasă mai bolnav decît era.* (I. C. Ciobanu) Cînd acțiunea e suferită de un subiect, de obicei inanimat, *a se face* are valoare pasivă și constituie un sinonim al diatezei pasive, construite cu *a fi*: *La sovietul sățesc, se făceau listele averii fără stăpîn.* (Al. Lipcan)

Pronumele reflexiv îi poate atribui verbului *a face* o valoare personală nedefinită: *Și cînd s-a pus (lupul) pe chersin, nu știu cum s-a făcut că ori chersinul a crăpat, ori cumătrul a strănutat.* (I. Creangă)

Alteori, pronumele reflexiv îi semnaleză verbului *a face* un sens intranzitiv și în acest caz îi atacă înțelesul semantic propriu. Așa, *a se face* cu un nume predicativ, avînd un subiect animat sau inanimat, se apropie semantic de verbul *a deveni* și joacă rolul unui copulativ: *Ascultîndu-mă, poetul se făcu galben ca ceara.* (C. Negruzzi)

În limbajul popular și la cronicarii noștri, *a se face* e atestat cu sensul verbelor „a rodi”, „a crește”: *... era mare foamete, că fusese țara toată bejănită și nu putusă oamenii ara și nu să făcusă pîne.* (I. Neculce)

Verbele monosemantice, avînd un sens destul de concret, întrebunțate cu pronumele reflexive, își conservează aproape întotdeauna înțelesul propriu. De aceea, variantele reflexive ale verbelor *a îmbrăca* – *a se îmbrăca*, *a spăla* – *a se spăla*, *a auzi* – *a se auzi*, *a întreba* – *a se întreba* ș.a. constituie numai niște forme gramaticale ale aceluiași cuvinte, ce arată că acțiunea se reflectă asupra subiectului însuși sau apar ca sinonime gramaticale ale diatezei pasive, și nu pot fi considerate cuvinte noi:

Mama spală copilul.

Copilul se spală (singur pe sine).

Fruitele se spală (sînt spălate de către cineva) *cu apă rece.*

Modificarea formei gramaticale a verbelor tranzitive polisemantice însă tangentează adesea și înțelesul lor semantic.

Prima inițiere a schimbării înțelesului acestor verbe intervine în cadrul categoriei tranzitivității, cînd prin intermediul pronomelor reflexive se creează perechile verbale opozabile (tranzitiv/intranzitiv). Tranzitivitatea orientează acțiunea verbală asupra subiectului sau asupra unui obiect și de aceea e deja o premisă de modificare

³Vezi (*Curs de limbă literară...* 1956: 390-393; Graur 1938: 42-86).

⁴Vezi (Амбросимова 1967: 3-5).

.....
 semantică (fie cât de mică) a sensului verbului. În limba română, tranzitivitatea, realizându-se obișnuit la nivel lexical, un rol decisiv la exprimarea morfologică a ei îl joacă pronumele reflexive, care dirijează aceste verbe pe calea diferențierii semantice de la formele de bază.

Privite din acest punct de vedere, perechile verbale reflexive intransitive *a se arunca*, *a se lăsa*, *a se da*, *a se trezi* diferă semantic, credem, într-o oarecare măsură, de formele tranzitive nereflexive *a arunca*, *a lăsa*, *a da*, *a trezi*. Pe lângă unele verbe, pronumele reflexive, treptat, se desemantizează (adică nu mai indică reflectarea acțiunii) și devin elemente componente (morfeme ale cuvintelor noi). Aceste verbe sînt niște reflexive false: realitatea lingvistică cere să le numim pronominale, fiindcă au ca element component (derivativ) un pronume⁵. O dovadă incontestabilă că aceste verbe posedă în componența lor un pronume reflexiv morfemizat e faptul că omiterea pronumelui denaturează înțelesul semantic al verbului. Astfel, reducerea pronumelui din componența verbelor de tipul *a se afla* „a fi, a se găsi”, *a se cruci* „a se mira”, *a se uita* „a privi”, *a se plînge* „a se jeli, a reclama” ș.a., evident, ne pune în fața faptului schimbării de sens al acestor cuvinte. O serie de verbe, azi, nici nu pot fi concepute la forma nepronominale: *a se codi* (a codi?), *a se fasoli* (a fasoli?), *a se căciuli* (a căciuli?), *a se iți* (a iți?), *a se ivi* (a ivi?), *a se încumeta* (a încumeta?) ș.a. verbele de tipul acesta sînt pronominale tantum.

Valoarea polifuncțională a pronumelor reflexive în limba română (cuvinte independente, instrumente gramaticale, morfeme) necesită o analiză minuțioasă, ce poate fi realizată în mod obiectiv din punctul de vedere al realității lingvistice numai în cadrul contextului. Pentru a determina funcția morfematică a pronumelor reflexive din componența verbelor pronominale e convenabil de apelat la metoda substituției, înlocuind verbele pronominale, ce pretind că posedă un alt înțeles (adică sînt cuvinte autonome) decît variantele lor nepronominale cu verbe sau locuțiuni verbale sinonimice:

a se afla „a fi, a se găsi”, dar *a afla* „a înștiința”;

a se plînge „a reclama, a se jeli”, dar *a plînge* „a lăcrima”;

a se uita „a privi”, dar *a uita* „a pierde din memorie, a nu ține minte”;

a se face „a deveni”, dar *a face* „a confecționa, a construi”;

a se duce „a pleca”, dar *a duce* „a transporta, a purta” etc.

Argumentînd cele spuse mai sus, aducem o serie de exemple spicuite din literatura veche, clasică și contemporană, exemple în cadrul cărora verbele pronominale constituie niște cuvinte noi, „derivate” cu ajutorul pronumelui reflexiv la acuzativ:

1. *a se plînge* „a se jeli”:

De ce viindu în scaunul domniei, Duca-Vodă, în Ieși, le era tuturor cu bine ... cât nu se plîngea nime nici de o strîmbătate. (I. Neculce)

⁵Pentru alte limbi, specialiștii au acceptat de mult termenul „pronominal” pentru verbele de acest tip. Vezi (Referovskaia1961: 45-60; Ianko-Trinițkaia 1956: 6-11).

Doi frați Călini, ciunțiți de vii,
Se zvîrcolesc în sînge,
Niciunul însă, dragi copii,
Niciunul nu **se plînge**. (V. Alecsandri)

2. a se afla „a fi, a se găsi”:

Și copiilor le place să alerge printre nămeți: își închipuie că **se află** într-o cetate albă. (I. C. Ciobanu)

3. a se face „a deveni”:

Scaunele, talgerele, tacîmurile mesei **se făceau** arme în mâna lor... (C. Negruzzi)

4. a se lua „a porni”:

Cucoșul, supărat de asta, nu se lasă, ci **se ia** după trăsură. (I. Creangă)

5. a se duce „a merge”:

... du-te la tată-tău și cere să-ți deie calul, armele și hainele cu care a fost el mire și atunci **ai să te poți duce** unde n-au putut merge frații tăi. (I. Creangă)

6. a se trage „a proveni”:

Cea mai strălucită dovadă a acestui popor, de unde **se trage**, este limba lui, care este adevărată latină. (M. Costin)

7. a se uita „a privi”:

Se uită vulturul și vede înadins

Paingul lîngă el cum mreaja a întins. (Al. Donici)

8. a se uni „a accepta”:

– Dacă **te-ai uni** și **s-ar uni** și fecioru-tău, te aștept mîine seara la mine cu răspunsul. (Al. Lipcan)

9. a se arăta „a deveni”:

Fiul craiului atunci încalecă și calul, scuturîndu-se, mai **arătase** odată tînăr, cum îi plăcea craiului. (I. Creangă)

10. a se lăsa „a coborî”:

În pădure, **se lăsa** răcoarea... (I. C. Ciobanu)

În consecință, menționăm că, în limba română, pronumele reflexive la acuzativ realizează funcții multiple. Întrebunțate cu sens propriu, ele însoțesc formele active ale verbului și exprimă reflectarea acțiunii în sfera subiectului (*a se spăla*).

Alteori, pronumele reflexive se transformă în instrumente gramaticale și construiesc diateza pasivă a verbelor (*finul se cosește*).

Însoțind un verb tranzitiv, aceste pronume servesc de marcă morfologică a intransitivității verbelor și creează perechi opozabile (*a porni/a se porni*).

În sfîrșit, atașate verbelor polisemantice, acestea își pierd autonomia semantică și se morfemizează, devenind elemente componente ale cuvintelor noi (*a se uita, a se afla, a se plînge* ș.a.).

Bibliografie

- Curs de limbă literară moldovenească contemporană, vol. I, Chișinău, 1956, p. 390-393.
Graur, Al., *Les verbes „réfléchis” en roumain*, în *Bulletin linguistique* publié par Al. Rossetti, VI, București, 1938, p. 42-86.

-
- Matcovschi, I., *Rolul morfematic al pronumelor reflexive din componența unor verbe pronominale*, în *Материалы V-ой конференции молодых ученых Молдавии*, Кишинев, 1967, p. 79.
- Реферовская, Е., *От грамматической формы к новому слову*, în *Учетные записки ЛГУ*, № 299, серия Фил. Наук, вып. 59, Романская филология, 1961, p. 45-60.
- Янко-Триницкая, Н., *Возвратные глаголы в современном русском языке* (автореферат диссертации, представленной на соискание ученой степени доктора фил. наук), Москва, 1956, p. 6-11.
- Амбросимова, Т., *О категории глагольной переходности в романских языках*, în *Проблемы диахронии в изучении романских языков* (тезисы докладов), Минск, 1967, p. 3-5.

Texte literare

- Alecsandri, V., *Opere*, București, Editura Academiei Române, 1965.
- Ciobanu, I. C., *Codrii*, Chișinău, Editura Lumina, 1968.
- Ciobanu, I. C., *Podurile*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1973.
- Creangă, I., *Opere*, București, Editura Meridiane, 1963.
- Costin, M., *Cronica polonă*, București, Editura pentru literatură, 1961.
- Donici, Al., *Opere*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1975.
- Lipcan, Al., *Drumul cu plopi*, Chișinău, Editura de Stat a Moldovei, 1956.
- Neculce, I., *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1969.
- Negruzzi, C., *Opere alese*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1966.